

Мирослава Філоненко

**ПСИХОЛОГІЯ
ОСОБИСТІСНОГО
СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНЬОГО
ЛІКАРЯ**

МОНОГРАФІЯ

Мирослава Філоненко

ПСИХОЛОГІЯ
ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ

МОНОГРАФІЯ

«Центр учбової літератури»
Київ – 2022

УДК 159.9
ББК 88.4
Ф 48

Рецензенти:

Бондаренко О. Ф., Завідувач кафедри психології та педагогіки Київського Національного лінгвістичного університету доктор психологічних наук, професор;
Сердюк Л. З., Завідувач лабораторії психології особистості імені П. Р. Чамати Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України доктор психологічних наук, професор;
Бурлачук Л. Ф., Завідувач кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка доктор психологічних наук, професор.

Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря
Ф 48 [текст] монографія / М. М. Філоненко. – Київ: Центр учбової літератури, 2022–
334 с.

ISBN 978-611-01-0707-5

Монографія присвячена проблемі становлення особистості майбутнього лікаря у процесі навчання у вищому медичному навчальному закладі. Здійснено теоретико-методологічний аналіз основних концепцій особистісного становлення фахівця, його професійного розвитку і професіоналізації, чинників і рушійних сил становлення особистості майбутнього лікаря. Характеризуються особистісно важливі та професійно важливі якості особистості, які розвиваються у процесі учіння студентів-медиків. Здійснений системний аналіз процесу особистісного становлення майбутнього лікаря. У науковому дослідженні обґрунтовано і представлено концептуальну модель особистісного становлення студентів-медиків, у якій автор обстоює необхідність впровадження цілісного психолого-педагогічного процесу, розробки методології викладання навчальних дисциплін. У монографії представлені експериментальні дослідження, на основі яких, автор доводить необхідність упровадження інноваційних психолого-педагогічних систем, введення нових навчальних дисциплін, які спрямовуються на розвиток важливих особистісних психологічних структур для ефективного забезпечення майбутньої професійної діяльності.

Рекомендовано для науковців, викладачів, магістрантів та студентів, які цікавляться проблемами психології особистісного становлення фахівця у педагогічному процесі та професійної підготовки у ВНЗ.

ISBN 978-611-01-0707-5

© Філоненко М. М., 2022.
© Центр учбової літератури, 2022.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ І ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ.	10
1.1. Категорія особистості у психології	10
1.2. Сучасний стан проблеми особистісного становлення фахівця	23
1.3. Професійний розвиток як фактор формування особистості фахівця.	27
Основні положення першого розділу	36
Розділ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ	38
2.1. Комплексні концепції особистісного професійного становлення у психології	38
2.2. Етапи, напрями особистісного становлення фахівця	55
2.3. Вікові особливості особистісного становлення фахівця.	60
Основні положення другого розділу	65
Розділ 3. ПРОЦЕС ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ	67
3.1. Системний аналіз процесу особистісного становлення майбутнього лікаря	67
3.1.1. Особистісно важливі якості особистості.	76
3.1.2. Професійно важливі якості особистості.	83
3.1.3. Професійна компетентність майбутнього лікаря	93
3.2. Чинники, умови і рушійні сили становлення особистості майбутнього лікаря	106
3.3. Кризи розвитку особистості майбутнього лікаря і його деформації в процесі учинневої діяльності	110
Основні положення третього розділу	116
Розділ 4. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ.	117
4.1. Методики комплексного психологічного вивчення особистості студента-медика.	117
4.1.1. Обґрунтування методології наукового дослідження	117
4.1.2. Методики і процедура дослідження	119
4.1.3. Діагностика у майбутніх лікарів особистісних психологічних процесів	122
4.2. Психологічна стратегія і розробка теоретичної моделі особистісного становлення майбутнього лікаря	130
4.3. Комплексне вивчення та діагностика складових особистісної структури майбутнього лікаря	152

4.3.1. Визначення системотвірних компонентів ідеального образу лікаря . . .	155
4.3.2. Визначення комунікативної компетентності майбутнього лікаря . . .	158
4.3.3. Вивчення професійного мислення майбутнього лікаря	167
4.3.4. Визначення загальної інтернальності	175
4.3.5. Визначення мотивації навчання	178
Основні положення четвертого розділу	180
Розділ 5. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВ-	
ЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ	183
5.1. Систематизований розгляд інноваційних психолого-педагогічних систем та визначення їх особистісних орієнтацій.	183
5.1.1. Психологічна сутність і зміст процесу розвитку особистісної структури студента-медика у процесі навчання	204
5.2. Організація адаптивно-динамічного навчання студентів-медиків, спрямованого на розвиток психологічної особистісної структури	216
5.3. Дикаміка критеріїв особистісного становлення майбутнього лікаря	233
Основні положення п'ятого розділу	241
ПІСЛЯМОВА	243
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	249
ДОДАТКИ.	272
Додаток А. Методика «Мотивація навчання у вчз» (Т.І.Ільїна).	272
Додаток Б. Дослідження рівня суб'єктивного контролю	274
Додаток В. Методика «Тип мислення» (методика в модифікації Г.Резапкіной).	276
Додаток Г. Тест невербальної креативності Е.Торренса «Закінчи малюнок»	278
Додаток Д. Визначення емпатійних здібностей особистості за методикою В.Бойка	279
Додаток Е. Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів за В.В. Бойком	281
Додаток Ж. «Шкала доброзичливості» Кемпбелла	282
Додаток З. «Шкала довіри» Розенберга	283
Додаток К. Методика визначення спостережливості (тест О.Щебетенко)	284
Додаток Л. Програма навчальної дисципліни для студентів вищих медичних навчальних закладів «Основи наукових досліджень»	286
Додаток М. Методика визначення творчих здібностей людини	295
Додаток Н. Масив даних для факторного аналізу	296
Додаток П. Атлас до тесту Торренса	297
Додаток Р. Діагностика особистісних творчих здібностей (О. Тунік)	313
Додаток С. Програма навчальної дисципліни «Психологія спілкування».	317

ПЕРЕДМОВА

Сьогодні Україні переживає надзвичайно важливі зміни у суспільстві, які безпосередньо пов'язані з проблемою розвитку особистості, формування її професійних цінностей. Пріоритетом вищої медичної освіти в Україні є підготовка фахівців з необхідними професійними знаннями, вміннями та навичками, створення умов для їх постійного розвитку і удосконалення компетентності в межах обраної спеціальності; особистісного розвитку і становлення. Саме проблема особистісного становлення студентів у вищому медичному навчальному закладі є найважливішою і це обумовлено вимогами закону України «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, Програмою розвитку медичної освіти до 2020 року. Вирішенню проблеми якісної підготовки студентів вищого медичного навчального закладу можливо через глибоке дослідження психології особистісного становлення майбутнього лікаря, який глибоко засвоїв би основи медичних знань, умів би бачити внутрішньо предметні зв'язки; вмів застосовувати знання, уміння та навички для розв'язування клінічних ситуацій, моделювати розв'язування явищ і процесів клініко-діагностичного і профілактичного спрямування. У зв'язку з цим, більш високі вимоги пред'являються до змісту і якості навчального процесу, його адекватності реальним завданням, що розв'язуються медичними фахівцями на різних етапах професійної діяльності.

Однак, існуюча медична освіта недостатньо враховує вплив індивідуальних особливостей студентів на процес особистісного становлення майбутнього лікаря. Якщо в державі намагаються налагодити якісне медичне обслуговування висококваліфікованими медичними кадрами, тому необхідно для цього підвищити професійну підготовку майбутніх лікарів, упроваджувати сучасні підходи до учіння студентів, за умови врахування цілісної психології особистісного становлення майбутнього лікаря. Вимоги до розвитку і становлення професійних і особистісних якостей, цінностей, інтересів, професійної спрямованості, мислення емоційно-вольових якостей і здібностей постійно зростають у наслідок мінливих соціально-економічних і політичних чинників суспільства. Отож, з'являються суперечності між:

- установками суспільства і гуманістичною сутністю професії лікаря;
- гуманістичною сутністю професії лікаря і відсутністю належної його психолого-педагогічної підготовки;

- ідеальним і наявним рівнем особистісного розвитку студентів-майбутніх лікарів і практикуючими лікарями;
- медичним обслуговуванням хворих у закладах охорони здоров'я і професійною майстерністю лікаря;
- успішною професійною майстерністю лікаря і його особистісними якостями;
- особистісними якостями лікаря і його особистісним професійним становленням.

Наявність означених та інших суперечностей веде до викривлення професійних норм та цінностей у студента, професійної спрямованості майбутнього лікаря. Нівелювання суперечностей, формування ціннісно-смыслової сфери студента-лікаря повинне здійснюватися під впливом освітнього середовища вищого медичного навчального закладу, його логіки і змісту педагогічного процесу, особливостей становлення як висококваліфікованого майбутнього лікаря, дотримання психолого-педагогічних умов. Тому важливим завданням вищої медичної освіти, окрім передачі знань, умінь та навичок, має стати формування у студентів базових психологічних особистісних структур, які забезпечать високу продуктивність майбутньої діяльності.

У сучасних умовах професійне становлення особистості, як суб'єкта праці, є не лише його потребою, а й формою самореалізації. Професійна підготовка психологічно сформованого висококваліфікованого фахівця у сфері охорони здоров'я пов'язана не стільки з неуспішним навчанням, скільки з труднощами професіоналізації майбутнього лікаря.

Отже, подолання суперечностей між задоволенням потреб суспільства і особистісним становленням лікаря як професіонала на сучасному етапі стають темою цілеспрямованого вивчення.

Вивчення особистості лікаря є предметом вивчення медичної психології (В.Аверін, В.Баншиков, Е.Бондарєв, В.Гуськов, І.Дьяконов, В.Курпатов, М.Лебединський, С.Максименко, В.М'ясищев, І.Мягков, А.Петровський, К.Платонов, В.Ташликов, Г.Ушаков, М.Г. Ярошевський та ін.). У цих роботах підкреслюється, що крім вивчення особистості хворого, для успішної організації лікувального процесу та створення оптимальних відносин у системі «лікар-хворий», важливим і актуальним є вивчення особливостей діяльності лікаря, психологічних і професійних якостей лікаря, удосконалення оцінки професійної його придатності, шляхів і методів його навчання і виховання.

Досліджувалися окремі аспекти становлення медичного працівника у процесі виконання ним професійних обов'язків, зокрема: проблеми психології взаємин лікаря і хворого (Л.Бурлачук, І.Вольперт, В.Ніколасенко, В.Ташликов, М.Ельштейн та ін.); особливості професійної діяльності медичних працівників (І.Вітенко, К.Платонов, М.Кабанов,

Л.Супрун та ін.); психологічні особливості формування емпатійності (О.Юдіна), комунікативної компетентності (М.Тимофієва, М.Мруга), професійного мовлення (М.Лісовий), професійно-етичної культури (А.Агаркова) майбутніх лікарів.

Вивчалися проблеми психологічних особливостей професійного становлення особистості лікаря у процесі його діяльності (А.Васюк), соціально-психологічних факторів ефективності лікарської діяльності (І.Гуревич), формуванню ціннісного ставлення до професіоналізму у медичних працівників (М.Дьоміна), формування копінг-поведінки студентів медичних ВНЗ (С.Лігер), формування професійної рефлексії у студентів медичного коледжу (Є.Рукавишнікова).

Проблемі дослідження діяльності лікаря присвячені роботи В.Бехтерєва, який розробив психологічні критерії фахової придатності суб'єкта до отримання медичної освіти; В.Ташликова, у яких висвітлені психологічні закономірності лікувального процесу на моделях особистісного підходу до хворих; А.Магазаника, де розкриваються психологічне сприйняття хворим лікаря; К.Платонова, у яких представлена емпірична типологія особистості лікаря. Вчені аналізували деякі індивідуально-психологічні особливості лікарів, пов'язаних із спеціалізацією (Г.Караванов, В.Коршунова).

Попри розглянуті підходи, які різняться механізмами формування особистості лікаря, факторами розвитку особистості лікаря, дуже мало робіт з вивчення цілісного підходу до розв'язання проблеми психології особистісного становлення майбутнього лікаря з врахуванням сучасних вимог. Аналіз літературних джерел науковців і практиків із проблеми дослідження свідчить, що розгляд особистісних якостей медичного працівника пов'язується, в основному, з наукою деонтологією. Медична деонтологія, спираючись на етику, розглядає стосунки між людьми, їх обов'язками, збереженням професійної тайни та моральних норм. Однак, вимоги сучасної медичної практики свідчать про те, що особливе місце у забезпеченні ефективності діяльності лікаря займає сформованість психологічних характеристик особистості, а відтак особистісне становлення майбутнього лікаря.

Незважаючи на існуючі сучасні психологічні дослідження окремих компонентів генези особистості, генетичного пояснення психології особистісного становлення майбутнього лікаря, виділення тих внутрішніх детермінант, які визначають подальший розвиток особистості, усе ще недостатньо вивчений.

Отже, європейський напрям розвитку освіти, модернізація національної системи вищої медичної освіти, орієнтації підготовки фахівця з високим рівнем професійних знань з урахуванням особистісних якостей студента та вище означені проблеми, з'ясовані у результаті теоретично-

го аналізу існуючих теоретичних і практичних досліджень, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – «**Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря**».

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі генетико-моделювальних вихідних положень пояснити і обґрунтувати цілісну картину особистісного становлення майбутнього лікаря, розробити модель і організувати адаптивно-динамічне навчання розвитку системотвірних компонентів особистісного становлення майбутнього лікаря у контексті підготовки його у вищому медичному навчальному закладі.

Основна наукова проблема нашого дослідження полягала у необхідності подолання суперечностей, які є рушійною силою особистісного становлення майбутнього лікаря на теоретичному та емпіричному рівнях. Для цього покладено припущення про те, що:

- процес особистісного становлення майбутнього лікаря зумовлюється вимогами професії «людина-людина»;

- професіоналізація у процесі навчання у вищому медичному навчальному закладі відбувається стрибкоподібно;

- початковий етап професійного становлення майбутнього лікаря є пропедевтичним і необхідним для заключного етапу навчання;

- основою особистісного становлення студента-медика є виділення початкових особистісно-професійних якостей як системотвірних компонентів психологічної структури майбутнього лікаря;

- розвиток одиничних системотвірних, що містять потенційні властивості цілого, які визначають подальший професійний розвиток і становлення майбутнього лікаря, передбачає організацію такого освітнього середовища, яке б мотивувало у майбутніх лікарів учінневу діяльність і формувало власний досвід майбутньої професійної діяльності;

- змістове наповнення навчального процесу має сприяти активізації когнітивної, конативної та емоційної сфери, індивідуальних особливостей особистості, предметно детермінувати майбутні професійні компетентності та компетенції, розвивати їх в освітньому середовищі вищого медичного навчального закладу сучасними інноваційними психолого-педагогічними методами навчання.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **задачі** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз літературних джерел та обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження психології особистісного становлення майбутнього лікаря.

2. Проаналізувати професійну діяльність лікаря та встановити її особливості.

3. Визначити психологічні закономірності та механізми професійного особистісного становлення студента-медика, з'ясувати дефініційний аналіз поняття «становлення», установити роль професійного розвитку як чинника особистісного становлення майбутнього лікаря.

4. Виявити і розкрити сукупність основних структуротвірних компонентів психологічної особистісної структури студента-медика та показати їх взаємозв'язок із майбутньою професійною діяльністю лікаря.

5. Розробити структурно-функціональну модель особистісного становлення майбутнього лікаря та показати можливості реалізації в умовах освітнього середовища вищого медичного навчального закладу.

6. Емпірично дослідити динаміку розвитку особистісно-професійно важливих якостей як основи психологічної структури студента-медика за допомогою розробленої методики комплексного вивчення особистості та розробленої теоретичної концептуальної моделі особистісного становлення майбутнього лікаря.

7. Узагальнити систему підготовки студентів у вищому медичному навчальному закладі, обґрунтувати, розробити і апробувати адаптаційно-динамічне навчання, спрямоване на особистісне становлення майбутнього лікаря.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх фахівців медичного профілю у вищому медичному навчальному закладі.

Предмет дослідження – процес особистісного становлення майбутнього лікаря у контексті навчання його у вищому медичному навчальному закладі.

У монографії на підставі експериментального дослідження висвітлюються проблеми розвитку особистісних і професійно важливих якостей, компетентності і компетенцій, критичного мислення, дослідницьких умінь у період навчання майбутнього лікаря у вищому медичному навчальному закладі.

Автор, спираючись на багаторічний досвід викладання у вищому медичному навчальному закладі, переконана, що студентам недостатньо психолого-педагогічних дисциплін визначених державним і галузевим стандартом вищої освіти в Україні. Саме тому, показує значущість елективних курсів, які стали основою в адаптивно-динамічному навчанні майбутніх лікарів, спрямованих на розвиток психологічної особистісної структури майбутнього лікаря.

Зміст монографії розкриває не лише процес навчання і становлення студентів-медиків, а й організацію методичної допомоги професорсько-викладацькому складу ВМНЗ, яка забезпечить психолого-педагогічні умови становлення особистості майбутнього лікаря на профільних і непрофільних кафедрах закладу та на різних (додипломному, дипломному і після дипломному) етапах навчання студентів і лікарів.

Розділ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ І ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ

1.1. Категорія особистості у психології

У психологічній науці категорія особистості належить до базових понять і на сучасному етапі є найактуальнішою теоретико-методологічною проблемою. Поняття особистості належить до найбільш суперечливих тлумачень у сучасній психології. Очевидно, що на сьогодні єдиного, загально визнаного підходу до визначення поняття особистості немає. Для нашого дослідження кожне визначення особистості заслуговує на увагу.

Розмаїтість думок вчених свідчить про складність феномена особистість. З цього приводу І.Кон відзначає, що особистість визначає конкретного індивіда (особу) як суб'єкта діяльності, у єдності його індивідуальних властивостей (одиничне) і його соціальних ролей (загальне), з іншого, особистість розуміється як соціальна властивість індивіда, як сукупність інтегрованих у ньому соціально значущих рис, які утворилися у процесі взаємодії даної особи з іншими людьми і роблять його, у свою чергу, суб'єктом праці, пізнання і спілкування [158]. Отже, до визначення особистості будемо підходити з розуміння людини як біосоціальної істоти, з її системою психологічних характеристик.

Найбільш послідовно відображаються тлумачення існування людини у трьох основних понятійних категоріях: «індивід», «особистість», «індивідуальність» у працях психолога О.Леонтєва. Людина як індивід – це природна істота, що відчуває так звані органічні потреби: в їжі, теплі, відпочинку та ін.. В основі поняття «індивід», згідно О.Леонтєва [177], лежить факт неподільності, цілісності і особливості кожної людини, що виникають уже на ранніх ступенях розвитку життя. «Індивідом народжуються». З моменту свого народження індивід є носієм специфічно людської біології, сформованої попереднім розвитком в філогенезі.

Для розуміння природи особистості проаналізуємо поняття «людина», «індивід», «індивідуальність». Людина, як істота, яка народжується з генетично закладеними можливостями стати людиною, поєднує в

собі два напрямки розвитку: біологічний (людина є представником біологічного виду і характеризується певною тілесною організацією, що має такі суттєві ознаки: прямоходіння, наявність пристосованих до праці рук, високорозвинений мозок, особливі морфологічні ознаки) та соціальний (людина є носієм свідомості, що є суспільним продуктом). Тільки в суспільстві і завдячуючи йому відбувається розвиток біологічних можливостей людини, формування свідомості, самосвідомості та механізмів саморегуляції. Взаємодія біологічної і соціальної передумови забезпечує психологічний результат: людина набуває здатність відображати світ у поняттях, планувати і прогнозувати, фантазувати і мріяти, усвідомлювати причини своїх вчинків, діяти розумно. Усі ці аспекти (біологічний, соціальний і психологічний) рівномірно представлені у понятті «людина».

Біологічну зумовленість людини підкреслюють індивідуальні якості, які відрізняють її від тварин і закладають підвалини створення особистості. Для цього вживають термін «індивід» – це людська біологічна істота, якій притаманні індивідуальні якості людини (задатки, анатомо-фізіологічні передумови), які підкреслюють належність саме до людського роду. У зв'язку з цим Б.Ананьєв виділяв первинні властивості індивіда (вікові особливості і належність до певної статі, індивідуально-типологічні характеристики, а також нейродинамічні властивості мозку, особливості функцій великих півкуль), які визначають вторинні властивості (динаміка психофізіологічних функцій і структура органічних потреб).

Для нашого дослідження важливі концепції С.Рубінштейна [291] і Б.Ананьєва [9], у яких індивідуальність трактується як вищий рівень розвитку особистості. В.Мерлін [215], що розглядає поняття «індивідуальність» як інтеграційну структуру будь-якої особистості; індивідуальність як сукупність психічних, фізіологічних і соціальних особливостей конкретної людини з точки зору її унікальності, своєрідності і неповторності.

Отже, індивідуальність (від лат. *individuum* – неподільне) – вищий рівень інтеграції людини до індивідуального та особистісного рівнях. Індивідуальність одночасно фіксує своєрідність і неповторність людини як індивіда і як особистості. Розвиток індивідуальності – це життєвий шлях людини.

Індивідуальні властивості людини у психології розглядаються як вони проявляються у процесі розвитку, становлення та функціонування особистості. Класифікація природних властивостей людини найбільш повно висвітлюється Б.Ананьєвим, який описує їх у двох рівнях: 1) статево віковими та індивідуально типовими особливостями; 2) результатом взаємодії властивостей первинного рівня включає в себе ди-